

A könyvtárhasználati szokások alakulása a számítógép- és az internethasználat tükrében

PÉTERFI Rita

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban a számítógép- és az internethasználat könyvtári vonatkozásait térképezzük fel. Kutatásunk során lehetőségünk nyílt arra, hogy a szoroson vett könyvtári kérdéseket az új technológiai eszközökre vonatkozó kérdésekkel vessük össze, mivel kérdéseink egy úgy nevezett omnibusz¹ kérdőívben jelentek meg.

A számunkra legmarkánsabban megfogalmazódó kérdés az volt, hogy a könyvtár milyen módon és mértékben képes szolgálni az embereknek az életben való boldogulását. Tud-e, képes-e megfelelő segítséget nyújtani a hozzáfordulóknak, kinek-kinek a saját problémája megoldásában: beleértve a különböző korú, nemű, foglalkozású, iskolai végzettségű, az ország különböző régióiban és a különböző típusú településeken élőket.

A tanulmányban azért közöltünk egy-egy téma kapcsán több táblázatot is, mert mint látható

lesz, különböző szempontra vetítve jelennek meg az adatok: oszlopszázalékot² és sorszázalékot³ is számoltunk.

2. Módszertani kérdések

Adataink a TÁRKI 2005. évi Háztartás Monitor kutatás adatfelvételéből származnak, amelyek egy 1992. óta folyó longitudinális⁴ vizsgálatsorozat részét képezik. Ezen kutatás célja a magyar társadalom strukturális változásainak évenkénti nyomon követése. Minden évben 2–2 speciális téma is megjelenik a vizsgálatban: a 2005. évi adatfelvétel során kitüntetett szerepet kapott az olvasás és a könyvtárhasználat, valamint a számítógép- és az internethasználat. Az olvasás, könyvtár- és számítógép-használatra vonatkozó első adatok a Könyvtári Figyelő 2006/1. számában⁵ megjelent gyorsjelentésben olvashatók.

Mivel a minta nagyságát tekintve a mostanihoz hasonlóval korábban nem volt módunkban dolgozni, ezért mondhatjuk el, hogy az egyik – a módszertan szempontjából – központinak számító kérdésre megnyugtató választ adhatunk. Vagyis mind a minta választásának, mind nagyságának (3674 fő) köszönhetően meglehetősen nagy pontosságú adatok állnak rendelkezésünkre.

A módszertan másik sarkalatos pontja: a szubjektivitás kérdése. *Krippendorff*⁶ az önreferenciális imperativusz tételének megfogalmazásakor kimondja, hogy egy elmélet felállításakor ne felejtjük el egyik összetevőként magunkat is beépíteni. Óhatatlan ugyanis, hogy a kutató már a kérdésfeltevésével olyan elemet visz be a kutatásba, amely aztán jelentős mértékben a kapott válaszokra is kihat. Hogy ennek lehetőségét a lehető legkisebbre csökkentjük, azokkal a kipróbált kérdésekkel dolgoztunk, amelyek a hazai olvasáskutatás tevékenységében beváltak, amelyek már bizonyítottak, s a napi tapasztalattal egybeesnek, azaz valóság közeliek.

3. A kérdés háttere

3.1. A kulturális tőke

A 20. század egyik legnagyobb – a kultúra kérdését vizsgáló – elméletalkotója *Pierre Bourdieu*. Azáltal, hogy újraértelmezte a tőke fogalmát, s bevezette a kulturális tőkéét,⁷ olyan perspektívából közelítette meg a kérdést, melyre korábban nem volt példa. Tételében szakít azzal a közkeletű szemléletmóddal, amely szerint az iskolai siker vagy sikertelenség egyrészt a természetes „képeségekre”, másrészt a „humán tőkére” vonatkozó elméletek előfeltevésére vezethetők vissza. Az iskolai sikert mint egy speciális profitot értelmezi, amelyet a különböző társadalmi rétegek és osztályok gyerekei az iskolai piacon elérhetnek, s ezt a kulturális tőkének a különböző osztályok és rétegek közti elosztására vonatkoztatta.

A kulturális tőke sajátossága – azon belül is az inkorporálté⁸ –, hogy felhalmozása a legkorábbi gyermekkortól megkezdődik, valamint, hogy csak azokban a családokban megy akadálytalanul és idővesztés nélkül végbe, amelyekről elmondható, hogy olyan erős kulturális tőkével rendelkeznek, hogy az egész szocializációs időszak egyben felhalmozási időszak is. Ebből következik, hogy a kulturális tőke a legleplezetlenebb átörökítési forma is. Bourdieu ehhez kapcsolódó felvetése, hogy a kulturális tőke az egyes generációk közötti átadódás közben kumulálódik.

A tőke különböző fajtáival kapcsolatosan felmerülő másik központi kérdés: a tőke átalakulásának kérdése. Vagyis hogy valamely tőkefajta megléte lehetővé teszi-e, hogy más tőkefajtvá váljék, hogy annak is birtokosai lehessünk.

A rendelkezésünkre álló adatok vizsgálatakor elsősorban az a kérdés fogalmazódik meg, hogy a Bourdieu által konstruált tétel igaznak bizonyul-e a mai Magyarországon. Létezik-e kulturális felhalmozódás, összeadódnak-e ezen javak, s lesznek-e a javakhoz való hozzáférés szempontjából előnyösebb helyzetben lévők, s van-e esélyegyenlőség a kultúra terén? (A jelenséget, mely szerint a szociokulturális, egészségügyi stb. hátrányok erősen hajlamosak a halmozódásra, előbb az olvasáspedagógiába, majd azt követően az olvasásszociológiába „Máté-effektus”⁹ néven vonult be.)

3.2. A társadalmi mobilitás, valamint az információs és kommunikációs eszközök (IKT) összefüggései

A könyvtárról és annak jövőjéről, valamint a társadalomhoz fűződő viszonyáról való gondolkodás során mindannyiszor előkerül a társadalmi mobilitás kérdése. A téma kutatói számára az esélyegyenlőség, a társadalom nyitottsága azok az alapfogalmak, amelyek újradefiniálása időről időre megtörténik. Az egyenlőségeszme helyébe az esélyegyenlőség lépett, és az is nyilvánvaló,

hogy egy nyitott társadalom biztosíthatja mind az egyén, mind a társadalom, mind a gazdaság számára a fejlődés lehetőségét.

Széles körben ismertté vált az úgynevezett Wisconsin-modell, amelynek legfontosabb megállapítása szerint a mért képességeknek az iskolai teljesítményre, a származásnak pedig elsősorban az iskolai aspirációkra van jelentős, mondhatni meghatározó erővel bíró hatása. Érdekes ugyanakkor, hogy a foglalkozási karrierben és sikerben a szellemi képességeknek csak másodlagos a szerepe, és az életpálya során az iskolai végzettség, azaz Bourdieu terminológiája szerint az intézményesült kulturális tőke szerepe válik elsődlegessé.¹²

S ez miért érdekes a számunkra? Azért, mert nem egy kutatásban fogalmazódott meg a hipotézis, hogy az iskolarendszer az egyenlőtlenségek maximális fenntartására törekszik.¹³ A ki-jelentés sarkalatosnak tűnik. Azonban hogy a probléma létezik, az is bizonyítja, hogy igazolására, illetve cáfolatára számos kutatás irányult. Ha az iskolarendszer működésére közvetlen hatással nem is bírunk, azonban a könyvtár mint intézményrendszer számos olyan eszközt ismer és kínál a társadalom számára, melynek használatával képes lehet az iskolai rendszerből adódó egyenlőtlenségek kompenzálására. Régóta megfogalmazott gondolat, hogy a könyvtár éppen semlegességével, azzal, hogy az oda betérőkkel szemben nem támaszt például – az iskolához hasonló –, a teljesítményre vonatkozó elvárásokat, de nagy produkciófelületet biztosít és rendelkezik az értékelési mezők kitágításának lehetőségével, alkalmassá válhat számos olyan tevékenységre, amelyet más intézmények nem

képesek megvalósítani. Éppen ebben a semleges helyzetben rejlik a könyvtár ereje.

3.3. A számítógép-használatra vonatkozó alapeloszlások

Ahhoz, hogy átláthatóak legyenek a számítógép- és a könyvtárhasználat összefüggései érdemes áttekintenünk a géphasználatra vonatkozó alapeloszlásokat.

A magyar felnőtt lakosság csaknem kétharmadának még mindig nincs módja vagy lehetősége, hogy a 20. század egyik legjelentősebb információs és kommunikációs eszközökének (IKT) egyikét, a számítógépet használhassa.

A 2000. évi, *Gereben Ferenc* által vezetett kutatás volt az első, melynek során a számítógép- és internethasználatra vonatkozó kérdéseket is feltették az olvasás- és könyvtárszociológiai kérdésekkel egyetemben. Az abból a kutatásból rendelkezésünkre álló adatok azonban nem vehetők össze, nem jeleníthetők meg egy táblázatban a jelenlegiekkel, mivel a kérdések más módon kerültek felvételre. Ennek oka csupán az, hogy mára már sokkal differenciáltabban közelítünk a kérdéshez: például több kérdéssel dolgozunk, s az egyes kérdéseknél nagyobb a válaszlehetőségek száma. Az elmúlt öt év lehetővé tette, hogy tisztázódjanak a módszertani kérdések.

Mivel a 2000. és 2005. évi adatok a fenti okok miatt az összehasonlíthatóságot, az egy táblázatba való rendezést nem teszik lehetővé, de mégis érdemes szemügyre venni azokat, ezért külön-külön közöljük őket. Tanulságok levonására – a fenti okok miatt – nem vállalkozunk, de a tendenciák kiolvashatók.

1. táblázat

Számítógép-használók százalékos megoszlása

2000. évi adatok (1105 fő = 100%)		2005. évi adatok (3674 fő = 100%)	
nem	76,8	nem	64,8
igen	23,2	igen	35,2
összesen	100	összesen	100

Míg jó egy évtizeddel ezelőtt egyértelműen a férfiak fölényét lehetett leírni a számítógép-használat terén, az utóbbi években kiegyenlítődni látszanak az arányok. Mára a férfiak csaknem 38 %-a, a nőknek pedig 33 %-a számít számítógép-használónak.

Az életkori megoszlást vizsgálva azt tapasztal-

juk, hogy minél idősebb a kérdezett, annál kisebb az esélye annak, hogy a számítógép-használók táborába tartozzon.

A település nagysága ugyanilyen erős korrelációt mutat a géphasználattal. A kistelepüléseken élők egyértelmű hátránya jól kiolvasható a táblázatból.

2. táblázat

Számítógép-használók település típus szerinti százalékos megoszlása

település	számítógép-használók (3674 fő = 100%)		
	nem	igen	összesen
község	74,3	25,7	100
város	70,5	29,5	100
megyeszékhely	58,6	41,4	100
Budapest	49,2	50,8	100

Elvitathatatlan a kistelepüléseken élők joga is ahhoz, hogy közösségi hozzáférések álljanak rendelkezésükre. Több évtizedes már a megálapítás – Szabó Ervin is foglalkozott a problémával –, miszerint a könyvtárnak számos funkciója közül az egyik legfontosabbik a szociális funkció. S mára az új technológiákhoz való hozzáférés is ezek közé sorolódik. Mint azt a különböző technológiák terjedésével és azok következményeivel foglalkozók állítják – többek között Szekfű András¹⁴ : „aki meg van fosztva a kommunikációs eszközöktől, és/vagy azok használati lehetőségeitől, az élet legkülönbözőbb területein (újra) hátrányos helyzetekbe kerül, amelyek

azután csak fokozzák lemaradását a társadalom szerencsésebb részeitől.”

3.4. A könyvtári tagságról

Lássuk hát az adatokat, elsőként a könyvtári tagság és a számítógép-használatra vonatkozó gyakorisági táblákat, aztán az ezen alaptáblák felhasználásával készült keresztáblákat¹⁵.

Csak emlékeztetőül a könyvtári tagságról: a jelenleg is tag legalább egy könyvtárban 11,5 %-os tábora áll szemben a most nem regisztrált 44 %-os és a soha könyvtári tagsággal nem is rendelkezők 45,5 %-os táborával.

3. táblázat

A könyvtári tagság százalékos megoszlása

Könyvtári tagok százalékos megoszlása (3674 fő = 100%)	
soha nem volt könyvtári tag	44,5
most nem tag, de régebben az volt	44,0
jelenleg tag: egy könyvtárban	9,2
jelenleg tag: több könyvtárban	2,3
összesen	100,00

Ha eltekintünk attól a szemponttól, miszerint számít-e, hogy valaki volt-e egyáltalán valaha is az élete során tag, akkor e két (soha nem és most nem) kategória összevonása után a következő arányokat kapjuk: *88,5 % : 11,5 % a nem tag, illetve a könyvtártagok aránya*. Arról azonban nem feledkezhetünk el, hogy létezik a könyvtárhasználóknak egy bizonyos köre, akik nem saját jogon, hanem valaki más nevében, más olvasójegyével – többnyire az ingyen beiratkozó gyerekével – válik könyvtárhasználóvá. Éppen ezen szempont kiszűrése miatt került a kérdőívben felvételre (kontrollként) a következő kérdés: *„Az utóbbi 12 hónapban vett-e igénybe -- akár beiratkozás nélkül -- könyvtári szolgáltatást?”* De az eredmények így sem sokat változtak, alig néhány tizednyit. Azaz hatalmas, de egyben látni könyvtárhasználói táborról nemigen lehet beszámolni.

4. A hozzáférés kérdése

Jelen tanulmány egyik központi kérdése a *hozzáférés*. Ez alatt leginkább a fizikai hozzáférést szoktuk érteni, de látható, hogy ez mára már csak egy bizonyos aspektusát jelenti a kérdésnek. de melyek a továbbiak? A vonatkozó szakirodalom használja *Wilson*¹⁶ formális és tényleges hozzáférésre vonatkozó kategóriarendszerét, mely szerint öt olyan szempont létezik, melyek számbavételével lehet eldönteni, hogy éppen melyikről is van szó.

Ezen öt szempont a következő: a fizikai, pénzügyi, kognitív, produkciós/tartalom és a politikai hozzáférés. Ezek együtteséből von le aztán következtetést, hogy formális vagy tényleges hozzáférésről van-e szó.

Jan van Dijk^{*} azonban a digitális technológiákhoz való hozzáférés kérdését továbbgondolva egy egymásra épülő, néglépcsős rendszert dolgozott ki. E szerint a hozzáférés 4 lehetséges szintje a következő:

1. a motivációs hozzáférés, amely a belső késztetések szintje;
2. a materiális vagy fizikai hozzáférés, mely magában foglalja mind a számítógép és internet birtoklását, mind az engedélyek és tartalmak használatát;
3. a készségi hozzáférés szintje, mely a következőkből áll:
 - az operacionális, mely a számítógépek és hálózati csatlakozások működtetésének készségét jelenti;
 - az információs, mely annak megkeresését, kiválasztását, feldolgozását és alkalmazásának készségét jelenti;
 - a stratégiai, amely készség lehetővé teszi, hogy valaki társadalmi helyzetének javítására stratégiaileg használja a fellelt információt;
4. a használati hozzáférés, amely az alkalmazások számának és változatosságának, valamint a használati időnek a szintjét jelenti.

Mint azt van Dijk megjegyzi, a kutatások túlnyomó részt a fentebb említett szempontok közül az első kettőre koncentrálnak, különös tekintettel a materiális vagy fizikai hozzáférésre. Azonban a fejlettebb országok esetében ez már nem lesz kérdés, de a hozzáférés mint probléma mégis aktuális marad, annak egyéb aspektusai miatt.

4.1. A hozzó nem férés okairól

S mi a helyzet jelen pillanatban Magyarországon?

Az Információs Társadalom és Trendkutató Központ rendelkezésünkre álló legfrissebb adataiból¹⁷ tudhatjuk, hogy a korábbi évek tendenciái megfordulni, változni látszanak, azaz egyre kevésbé anyagi akadályokat jelölnek meg a kérdezetek mikor a géphiányról faggatják őket, sokkal inkább tudati okokat sorolnak. Vagyis azok, akik nem használnak számítógépet a munkájukhoz, informálódásukhoz, szórakozásukhoz, azok leggyakrabban azt vallják, hogy ennek hiányát nem érzik. Úgy vélik, nincs is rá szükségük. Ezen attitúd kapcsán erős analógiaként merül

* lásd: SZEKFŐ (2005.)

fel a mondás, melyet az antik istenek kapcsán szoktak emlegetni, vagyis hogy „hiányzik belőlük a hiány érzete”. Nem az a személy van-e legkevésbé tisztában azzal, hogy mi is hiányzik az életéből, akinek tudomása sincs arról, hogy mitévő lehetne az adott dologgal? Az, akinek nem adatott meg, hogy bárhol kipróbálja, megta-
pasztalja, hogy egy számítógép vagy az internet mennyiben könnyítheti meg a döntéseit, minden-
napi tevékenységeit, annak a hozzá nem férés hi-
ányának felmérése is nehézségekbe ütközhet. A
Könyvtári Intézet és az MTA SZTAKI 2002-es
a kistelephelyeken élők információs igényeinek
felmérésére vállalkozó kutatásában olvasható,
hogy téves az elképzelés, amely szerint csak az
aktívak, az iskolázottak, a fiatalabb korosztály
és a nagyobb településeken élők azok, akiknek
van keresnivalójuk a világhálón – mindenféle
értelemben. Bár jelenleg a felsorolt csoportba
tartozók azok, akik a legaktívabb használók, de
ez nem jelenti egyben azt is, hogy csak számuk-
ra kínál információt az internet. A kistelephelye-
ken élők, az idősebbek, a kevésbé iskolázottak,
az inaktívak éppúgy – sőt, sok esetben fokozot-
tabban – rászorulnak a segítségre, az informáci-

óra legyen szó egészségügyi ellátásról, iskoláz-
tatásról, munkavállalásról, közlekedésről vagy
sok másról szó.

*S itt jelenik meg a könyvtárak és a könyvtárosok
felelőssége és egyben lehetőségei.* Azok, akik sa-
ját maguk az otthonukban számítógéppel és in-
ternetes hozzáféréssel nem rendelkeznek, azokat
kell minél nagyobb számban elérni és rávenni
arra, hogy próbálják ki, tapasztalják meg a saját
bőrükön, és sajátítsák el a használathoz szüksé-
ges ismereteket. Bár az ország sok pontján szá-
mos könyvtárban indulnak internetes tanfolya-
mok, de sokakat még így sem lehetett elérni. Azt
kell tudni felmutatni, hogy az adott célcsoport-
nak és az egyénnek miféle kapukat nyit meg a
világháló. Akiknek ezt csak egyszer is sikerül
megtapasztalniuk, azokban már kevésbé lesz el-
lenállás, kevésbé lesznek lelki és tudati gátak,
akadályok. A felhasználók ezáltal megtapasztal-
hatják, hogy a könyvtárak szolgáltató intézmé-
nyek, amelyek nem tekintik konkurensüknek a
technikát, sokkal inkább a saját szolgálatukba
állított eszközöknek, melyeknek a könyvtáro-
sok alapos ismerői.

4/a táblázat

A számítógép-használók könyvtári tagság szerinti megoszlása

Számítógép-használók könyvtári tagság szerinti százalékos megoszlása (3661 fő = 100 %)			
	Számítógépet használ		Összesen
	nem	igen	
Soha nem volt könyvtári tag	37,1	7,4	44,5
Most nem tag, de régebben az volt	24,7	19,2	44,0
Jelenleg tag: egy könyvtárban	2,4	6,8	9,2
Jelenleg tag: több könyvtárban	0,3	2,0	2,3
Összesen	64,7	35,3	100

4/b táblázat

Számítógép-használók könyvtári tagság szerinti megoszlása (3661 fő = 100 %)				
		Számítógépet használ		Összesen
		nem	igen	
Soha nem volt könyvtári tag	fő	1360	270	1630
	%	83,4	16,6	100
Most nem tag, de régebben az volt	fő	906	704	1610
	%	56,3	43,7	100
Jelenleg tag: egy könyvtárban	fő	89	248	337
	%	26,4	73,6	100
Jelenleg tag: több könyvtárban	fő	12	72	84
	%	14,3	85,7	100
Összesen	fő	2367	1294	3661
	%	64,7	35,3	100

5. Könyvtári tagság, könyvtári szolgáltatások

5.1. A könyvtári tagság és a számítógép-, illetve internethasználat összefüggései

Mint azt gyorsjelentésünkben¹⁸ is publikáltuk, a lakosság 35 százaléka tekinthető számítógép-használónak. Tehát a géphasználat közelítőleg 2/3:1/3 arányú a nem-használók javára. Erről a 2/3-ról – mint az a 4/a táblázatból is látható¹⁹ – elmondható, hogy jellemzően könyvtárat sem használ. Az összes megkérdezett 62 százaléka a „soha nem” és a „jelenleg nem könyvtár- és számítógép-használók” két cellájában található. Velük szemben áll az a 10 százaléknyi csoport, amely mind az intézményt (a könyvtárat), mind az eszközt (a számítógépet) használja.

A számítógép-használókat 100 százaléknak tekintve – tehát ebben az esetben a 100% valójában a lakosság 35%-át jelenti – (összesen 1290 fő a 3661-ből) azt tapasztaljuk, hogy a géphasználat nem jelent egyben automatikus

internethasználatot is. (ld. 5/a táblázat) Tudjuk, hogy manapság is sokan vannak olyanok, akik esetleg otthon rendelkeznek géppel, de internetes hozzáférésük még nincs. Ők azok, akik szövegszerkesztésre, zene vagy film letöltésére esetleg játékra használják a gépet, vagy munkájuk elvégzéséhez szükség van az eszközre, ellenben az internet még nem jelent meg az életükben. Az internetezésre vonatkozó oszlopokat alaposabban megvizsgálva láthatjuk, hogy itt megfordul az arány, mert míg a géphasználóknak csupán 1/3-áról mondható el, hogy a világhálózathoz nincs közük, 2/3-uk különböző rendszerességgel ugyan, de használója az internetnek.

Azonban mindössze 20 százaléknyan vannak azok, akik internetet is használnak és könyvtárnak is beiratkozott tagjai.

5/a táblázat

Internetezők könyvtári tagság szerinti százalékos megoszlása (1290 fő = 100%)			
	Szokott internetezni		Összesen
	nem	igen	
Soha nem volt könyvtári tag	8,7	12,1	20,8
Most nem tag, de régebben az volt	20,2	34,3	54,6
Jelenleg tag: egy könyvtárban	3,5	15,6	19,1
Jelenleg tag: több könyvtárban	0,5	5,1	5,6
Összesen	32,9	67,1	100

5/b táblázat

Internetezők könyvtári tagság szerinti megoszlása (1290 fő = 100 %)				
		Szokott internetezni		Összesen
		nem	igen	
Soha nem volt könyvtári tag	fő	112	156	268
	%	41,8	58,2	100
Most nem tag, de régebben az volt	fő	261	443	704
	%	37,1	62,9	100
Jelenleg tag: egy könyvtárban	fő	45	201	246
	%	18,3	81,7	100
Jelenleg tag: több könyvtárban	fő	6	66	72
	%	8,3	91,7	100
Összesen	fő	424	866	1290
	%	32,9	67,1	100

5.2. A könyvtári szolgáltatás és a számítógép-, illetve internethasználat összefüggései

A könyvtári szolgáltatás igénybe vételére és a számítógép-használatra vonatkozó kereszttablát megnézve kitűnik, hogy csaknem mindenki válaszolt a kérdésre. Tehát adataink jószereivel a kérdezettek 100%-ára vonatkoztathatók. A számunkra egyik legizgatóbb kérdés a könyvtári szolgáltatással foglalkozó. Mindösszesen 12%-nyian vannak azok, akik szokták a könyvtár „áldásait” élvezni, 88% azok aránya, akik nem részesednek ebből. (ld. 6/a táblázat)

A Bourdieu-féle kulturális tőkére vonatkozó elképzelések itt igazolódni látszanak. Ugyanis *a lakosságnak több mint 60 százaléka sem gépet, sem könyvtárat nem használ*, tehát mindazon a manapság már alapvetőnek tekintett, az információ és kommunikációs eszközök által elérhető információtól elesik, mely a hétköznapi tájékozódásnak, informálódásnak forrását jelenti. (Mert tudjuk, hogy a tömegkommunikációs eszközök az információk egy másik köréhez nyújtanak hozzáférést.) Mondhatjuk, hogy könnyen helyettesíti egyik a másikat. Ha nem rendelkezünk saját eszközzel, majd ott vannak a közösségi hozzáférések. Vagy nem kell a könyvtár,

hiszen a gép már mindent pótol. Azonban azok, akik a mindkét lehetőség adta feltételekkel élnek, azok tudják igazán, hogy egyik sem jelent teljes megoldást. Ennek ellenére mindössze *a kérdezettek alig egytizedéről mondható el, hogy tudatában van ennek, s él is a lehetőséggel, vagyis a számítógép-használat mellett könyvtári szolgáltatásokat is igénybe vesz.* Pedig lenne miért a szakemberek segítségét kérni, hiszen a

könyvtárosok olyan speciális, az információkeresésre vonatkozó tudással rendelkeznek, mely igénybevétele nélkül fontos és releváns információktól eshetünk el. A könyvtárosok adatbázis-ismeretét, keresésben való jártasságát csak kevesek tudása közelíti meg, s a többség mégsem használja ki azt a többlettudást, amely a könyvtárakban pedig mindenki számára elérhető lenne.²⁰

6/a táblázat

Számítógép-használók könyvtári szolgáltatás igénybe vétele szerinti százalékos megoszlása (3648 fő = 100 %)				
		Szokott számítógépet használni		Összesen
		nem	igen	
Vett igénybe bármilyen könyvtári szolgáltatást az utóbbi 12 hónapban?	nem	61,8	26,2	88,0
	igen	3,0	9,0	12,0
Összesen		64,8	35,2	100

6/b táblázat

Számítógép-használók könyvtári szolgáltatás igénybe vétele szerinti megoszlása (3648 fő = 100 %)					
		Szokott számítógépet használni		Összesen	
		nem	igen		
Vett igénybe bármilyen könyvtári szolgáltatást az utóbbi 12 hónapban?	nem	fő	2255	954	3209
		%	70,3	29,7	100
	igen	fő	109	330	439
		%	24,8	75,2	100
Összesen		fő	2364	1284	3648
		%	64,8	35,2	100

A következő adatok ne tévesszenek meg senkit. Ha figyelmesen olvassuk a táblázatokat, láthatjuk, hogy itt ismét 100%-nak a számítógép-használókat tekintjük, tehát a népesség 35 %-ára vonatkoznak összesen. (7/a táblázat) Ezért tapasztaljuk azt, hogy az internetet és könyvtárat

is használók cellájában 45%-os arányt látunk feltüntetve. S itt nő meg igazán azok aránya, akik internetet ugyan használnak, de a könyvtár szolgáltatásaira nem tartanak igényt. Érdemes lenne bennük is tudatosítani a tényt, hogy a könyvtárak számos olyan szolgáltatással rendelkeznek,

melyek őket is segíthetnék. Az internetet jól ismerők és használók egy bizonyos körében él az a képzet, amely szerint a világhálón minden információ megtalálható. És valóban beláthatatlan annak mennyisége, de nem árt tudatában lenni, hogy a megbízhatóság, a hitelesség és a teljesség fontos szempontok. Meg kell tanulni válogatni, s ismerni kell, hogy mely esetekben érdemes a hagyományos dokumentumtípusokhoz nyúlni, s mikor jutunk előrébb, ha az internetet választjuk. Megteszünk-e mindent annak érdekében, hogy

eljussunk szolgáltatásainkkal a rendszeresen a világhálót használók egyre növekvő táborához? Leginkább a fiatalokban, az iskolásokban kell tudatosítani az eszközök másságából és az általuk elérhető információból adódó különbségeket. Egyik eszköz nem feltétlenül váltja ki a másikat. Könyvtárosoknak, tanároknak és szülőknek együtt kell segíteniük a keresést, megmutatni a lehetőségeket, megfelelő feladatokat adva, és a mindennapi problémák megoldásánál alkalmazva a megfelelő eszközöket.

7/a táblázat

Internetezők könyvtári szolgáltatás igénybe vétele szerinti százalékos megoszlása (1281 fő = 100 %)				
		Szokott internetezni		Összesen
		nem	igen	
Vett-e igénybe bármilyen könyvtári szolgáltatást az utóbbi 12 hónapban?	nem	29,3	45,0	74,3
	igen	3,7	21,9	25,7
Összesen		33,0	67,0	100

7/b táblázat

Internetezők könyvtári szolgáltatás igénybe vétele szerinti megoszlása (1281 fő = 100 %)					
			Szokott internetezni		Összesen
			nem	igen	
Vett-e igénybe bármilyen könyvtári szolgáltatást az utóbbi 12 hónapban?	nem	fő	375	577	952
		%	39,4	60,6	100
	igen	fő	48	281	329
		%	14,6	85,4	100
Összesen		fő	423	858	1281
		%	33,0	67,0	100

5.3. A könyvtárlátogatás gyakorisága és a számítógép-, illetve internethasználat összefüggései

Következő táblázataink (8/a és 8/b – lásd köv. oldal) a könyvtárba járás gyakoriságát és a számítógép-, illetve internethasználat összefüggéseit mutatják be. Az adatok itt se tévesszenek meg senkit. A 100% az egyik esetben 449, míg a másikban 337 főt jelent. Azonban jól látható, hogy a számítógép-használat az esetek zömében egyben könyvtárba járást is jelent. Azonban a válaszadók negyede bár használ számítógépet, könyvtárat nem.

8/a táblázat

Számítógép-használók könyvtárlátogatás gyakorisága szerinti megoszlása (100 % = 449 fő)				
		Szokott számítógépet használni		Összesen
		nem	igen	
Milyen gyakran jár Ön könyvtárba?	az utóbbi 12 hónapban egyszer sem	0,4	2,4	2,9
	évente	1,8	3,1	4,9
	félévente	2,2	6,7	8,9
	negyedévente	5,1	12,5	17,6
	havonta	10,7	30,3	41,0
	hetente	3,6	14,5	18,0
	hetente többször	1,1	5,6	6,7
Összesen		24,9	75,1	100

Ezen adatok tükrében válik igazán érdekessé a számítógép-használat és az internet összefüggéseit bemutató táblánk. (9/a. és 9/b.táblák) Láthatjuk, hogy azok, akik bármilyen gyakorisággal, de használnak internetet egyben könyvtárlátogatóknak is mondhatók. Vagyis, akik tisztában vannak azzal, hogy mit tud, mire használható a gép, hogy mely pontokon egészítik ki vagy helyettesítik egymást, azok közül kerülnek ki az intézmény és a világháló kínálta előnnyel élni

tudók. Őrölük mondható el, tudatos használók, illetve felhasználók, akik egyben ismerői is lehetőségeiknek. És ha a kapott adatokat a minta egészére vetítjük, akkor válik láthatóvá, hogy a felnőtt népességnek alig 8%-ának (egész pontosan 7,8%-ának) esetében beszélhetünk a kulturális javak kumulálódásáról. Tehát igen vékony az a réteg, amely részesedik ezen javakból. S mi történik a maradékkal? Vagyis a többséggel, hiszen ők több mint 90%-ot tesznek ki.

8/b táblázat

Számítógép-használók könyvtárlátogatás gyakorisága szerinti megoszlása (100 % = 449 fő)					
			Szokott számítógépet használni		Összesen
			nem	igen	
Milyen gyakran jár Ön könyvtárba?	az utóbbi 12 hónapban egyszer sem	fő	2	11	13
		%	15,4	84,6	100
	évente	fő	8	14	22
		%	36,4	63,6	100
	félévente	fő	10	30	40
		%	25,0	75,0	100
	negyedévente	fő	23	56	79
		%	29,1	70,9	100
	havonta	fő	48	136	184
		%	26,1	73,9	100
	hetente	fő	16	65	81
		%	19,8	80,2	100
	hetente többször	fő	5	25	30
		%	16,7	83,3	100
	Összesen	fő	112	337	449
		%	24,9	75,1	100

9/a táblázat

Internetezők könyvtárlátogatás gyakorisága szerinti százalékos megoszlása (100 % = 337 fő)				
		Szokott internetet használni?		Összesen
		nem	igen	
Milyen gyakran jár Ön könyvtárba?	az utóbbi 12 hónapban egyszer sem	1,2	2,1	3,3
	évente	0,6	3,6	4,2
	félévente	2,4	6,5	8,9
	negyedévente	2,4	14,2	16,6
	havonta	6,8	33,5	40,4
	hetente	0,9	18,1	19,0
	hetente többször	0,6	7,1	7,7
Összesen		14,8	85,2	100

9/b táblázat

Internetezők könyvtárlátogatás gyakorisága szerinti megoszlása (100 % = 337 fő)					
			Szokott számítógépet használni?		Összesen
			nem	igen	
Milyen gyakran jár Ön könyvtárba?	az utóbbi 12 hónapban egyszer sem	fő	4	7	11
		%	36,4	63,6	100
	évente	fő	2	12	14
		%	14,3	85,7	100
	félévente	fő	8	22	30
		%	26,7	73,3	100
	negyedévente	fő	8	48	56
		%	14,3	85,7	100
	havonta	fő	23	113	136
		%	16,9	83,1	100
	hetente	fő	3	61	64
		%	4,7	95,3	100
	hetente többször	fő	2	24	26
		%	7,7	92,3	100
Összesen		fő	50	287	337
		%	14,8	85,2	100

6. Az információforrások rangsora

A korábbi adatfelvételekhez képest újdonságként jelent meg a kérdés, amelyben arra kerestük a választ, hogy a szórakozás, illetve az informálódás, tájékozódás szempontjából mennyire fontosak a felnőtt lakosság számára a különböző információforrások. Ennek mérésére egy ötfokú, úgy nevezett ordinális skálát²¹ használtunk.

A felsorolásban a kérdezettek számára legfontosabb információforrás áll az élen, és azt követik a kevésbé fontosak. A szórakozás és a tájékozódás szempontjából más és más a fontossági sorrend, bár vannak a listának azonos pontjai. A társas kapcsolatok előnyt élveznek a szórakozásban: a barátok és a család áll az élen. Ezt követik a hagyományos tömegtájékoztatói eszközök: a televízió és a rádió. A lista közepén a könyvet

találjuk, amelyet a napilapok és a folyóiratok követnek. A vizsgálat szempontjából érdekes internet a sereghajtók között szerepel.

A rendelkezésünkre álló adatokból tudhatjuk, hogy melyek is azok a csoportok, amelyek számára *információforrásként* nagyobb jelentőséggel bír, amelyek számára fontosabb az internet, mint mások számára. De mely csoportokról is van szó, kik is ők?

Leginkább

- fiatalabbak,
- magasabb iskolai végzettségűek,
- rendszeres könyv-, napilap- és hetilapolvasók, valamint
- rendszeres könyvtárlátogatók.

A férfiak inkább, mint a nők. S minél nagyobb

településen él a kérdezett, annál nagyobb jelentőséget tulajdonít a tájékozódás szempontjából az internetnek mint eszköznek saját életében.

Ha a szórakozás szempontját vizsgáljuk, hasonló jelenséget tapasztalunk. Csupán a különbségeket említve tehát: megfigyelhető, hogy azok, akik rendszeresen olvasnak különféle lapokat, azok kevésbé tartják fontosnak az internetet, mint azok, akik ritkábban vesznek kézbe például hetilapokat. Tehát az ő esetükben a hagyományos papíralapú lapok kiváltják az internetet, a tájékozódáshoz elegendő információt nyújtanak a periodikumok.

Más tárgyú szociológiai kutatásokból tudjuk, hogy az újdonsággal bíró technikai eszközök első vásárlói és használói nem a legtehetősebb felső osztálybeliek köréből kerülnek ki, sokkal inkább a felső-közép osztálybeliek lesznek azok, akik élnek ezekkel a lehetőségekkel.²²

Ezt az internet esetében is tapasztalhatjuk. A magukat a felső-közép osztályhoz sorolók azok, akik például a középosztály felé mint közvetítők jelennek meg.

Ha a tájékozódás szemszögéből tekintünk végig az információforrásokon, azt tapasztaljuk, hogy a televízió kerül az első helyre.

Úgy tűnik, ez az a médium, amelyre leginkább hagyatkozunk, ahonnan a legtöbb információt gyűjtjük, ha a világ dolgairól tájékozódni kívánunk. A különféle periodikumok a lista középmezőnyében helyezkednek el. A lapolvasás gyakoriságának és a példányszámok csökkenésének tükrében ez feltételezhető is volt. A rendszerváltozást megelőző évtizedben volt regisztrálható felfutás a periodikumok olvasottsága terén. A '90-es évek elején már egyöntetű csökkenésről lehetett számot adni, s a tendencia azóta is folytatódik.

Mindkét lista érdekessége (lásd Nagy Attila a Könyvtári Figyelő e számában közölt, az információforrások rangsorára vonatkozó táblázata), hogy míg az élen megtalálhatók a közvetlen, szűkebb környezethez tartozó családtagok és barátok, a kicsit tágabb környezet körébe so-

rolható civil, társadalmi szervezetek, vallási közösségek a legutolsó helyre szorultak.

Vagyis míg igen nagy jelentőséget tulajdonítunk a közvetlen környezetünknek, addig az egy körrel kintebb elhelyezkedő társadalmi élet szereplőit nem sokra tartjuk, nemigen számolunk vele. Ez azért különösen izgalmas jelenség, mert adódhatnak élethelyzetek, mikor a családtagokra már nemigen számíthatunk, mikor a tágabb környezet megtartó erejére kellene támaszkodnunk.

Felmerül a kérdés: mekkora tömegeket képesek aktivizálni ezek a társadalmi szervezetek. Ha léteznek és működnek is ilyenek a környezetünkben, van-e tudomásunk róluk? Gondoljuk-e úgy mi magunk is, hogy nekünk is lehet helyünk és feladatunk azokban? Tudunk-e és akarunk-e értelmes, a közösség hasznát szolgáló, saját mindennapjainkat színesítő tevékenységeket folytatni? A könyvtár azon intézmények egyike lehet, mely helyt ad, befogadja az adott települések szervezeteit, dokumentumaival, eszközparkjával, információval támogatja őket. Ez jó néhány helyen így is van.

Mivel a lista szerint saját családjunk és barátaink véleményére adunk leginkább, érdemes hát ezen a csatornán keresztül elérni azokat, akiknek a könyvtár nem került még a látóterébe.

A könyvtárhasználókon keresztül talán mozgósíthatók azok is, akik semmilyen formában könyvtárat nem használnak, de tudható, hogy dokumentumra, információra igencsak szükségük lenne.

7. Összegzés

Az adatokból jól látható, hogy a szakirodalom által „digital divide”, azaz digitális szakadék, később digitális megosztottság néven leírt jelenség a 21. század eleji Magyarországon is jelen van.

A kulturális javak kumulálódásával a hozzáféréssel rendelkezők előnyei tovább növekedtek

azokkal szemben, akik mindezen javakkal nem rendelkeznek. A megosztottság szélesedésének oka abban keresendő, hogy a hátránnyal bíró csoporthoz képest az előnyös helyzetben lévőknél nagyobb ütemben fejlődnek, vagyis a köztük lévő távolság, a megosztottság nem csökken.

S miféle hátrányok léteznek, s azok hátterében milyen okok húzódnak meg?

Az Európai Unió tagországainak információtechnikai eszközökkel való ellátottságát vizsgáló összehasonlító adatok szerint hazánk még mindig a felkészültségi ranglisták utolsó negyedében található, és lemaradásunk nem változott a 25 tagállam átlagához képest.

Az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK), valamint az INFONIA Alapítvány által közzétett jelentés²³ megállapításai saját kutatási adatainkkal egybecsengenek. E szerint még mindig nem jelent meg az igényelt tevékenységek között a számítógép- és az internethasználat.

Ha az utóbbi évek internetpenetrációs tendenciái folytatódnak, Magyarország 25 év alatt éri el a fejlett országok jelenlegi használati szintjét. Ez azt jelenti, hogy mindössze a jelenleg iskolarendszerű képzésben részesülők felnőtté válásával javulhatnak az eredmények. A magyarországi háztartások közül ugyanis 3,4 millió még mindig nem csatlakozott a világháléhoz.

Hogy a sáv szélességhez való hozzáférés és használat szempontjából is hátrányos helyzetben vannak ezt mutatják az adatok, amely szerint míg a fővárosban 15%-os a nagy sáv szélességet használók aránya, addig ez a falvak esetében mindössze 4%. Ezért is különösen fontos, hogy ha a háztartásokban nem áll rendelkezésre a korszerűbb technológia, a közösségi hozzáférés, a könyvtárak pótolhassák azt. Ugyan a Közháló program eredményeként 2617 településen teremtődött meg a szélessávú elérés lehetősége, azonban a kitűzött cél csak részben valósult meg, ugyanis a kistelepek, amelyek a program célcsoportját képezték, csak részben tudtak bekapcsolódni a fejlesztésekbe. Ugyanis

a működő végpontok mindössze 18 százaléka található kistelepeken, míg éppen ezek adják a magyarországi települések több mint felét. A kistelepek bekapcsolása azért kulcsfontosságú kérdés, mivel az információtechnikai eszközök hozzájárulhatnak a helyi társadalmi, gazdasági fejlődés, a szolgáltatások, a kisközösségek társadalmi kohéziójának, s egyben az ország versenyképességének növekedéséhez.

Jegyzetek, irodalom

1. Az omnibusz kutatások jellegzetessége, hogy több megrendelő különböző témákról készült kérdőívét tartalmazza, amelyek standard társadalmi, demográfiai és területi értékelő szempontokkal egészülnek ki.
2. Oszlopszázalék: az oszlopváltozó adott kategóriájában mutatják meg a másik változó kategóriáinak arányait.
3. Sorszázalék: a sorváltozó adott kategóriájában mutatják meg a másik változó kategóriáinak arányait.
4. Longitudinális vizsgálat: az olyan típusú vizsgálatok elnevezése, amelyekben a megfigyelések hosszabb időn át zajlanak. A keresztmetszeti vizsgálatokkal szemben ezek előnye, hogy részletes információkat nyerünk az időbeli folyamatokról. In: BABBIE, Earl: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Bp. Balassi. 1996. 122–123.p.
5. NAGY Attila – PÉTERFI Rita: Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat. Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról. In: Könyvtári Figyelő. 2006. 1.sz. 5–18. p.
6. GRIFFIN, E.: Bevezetés a kommunikációelméletbe. Bp. : Harmat, 2003. 29. p.
7. BOURDIEU, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok. Bp. : Új Mandátum, 1997. 156–178.p.
8. Bourdieu a kulturális tőke három típusát különbözteti meg: az inkorporáltat, az objektíváltat és az intézményesültet.
9. „Akinek van, annak még adnak, és akinek nincsen, attól azt is elveszik, amije van.” [MT 25,29-30]. GEREBEN Ferenc: Olvasás-és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarorszá-

- gon. In: Könyvtárosok kézikönyve 4. kötet. Szerk. Horváth Tibor, Papp István, Bp. Osiris, 2., 25. p.
10. BLAU, P. M. – DUNCAN, O.D. : The American Occupational Structure. New York. 1967.
11. KOLOSI Tamás: Előre. A státuszmegszerzés és az esélyegyenlőség komplex megközelítése. In: Szociológiai Szemle, 2006. 1.sz. 93–102. p.
12. KOLOSI im.
13. Ezt igazolja az MMI-modell, azaz a Maximally Maintained Inequality.
RAFTERY, A. E. – HOUT, M.: Maximally Maintained Inequality. Educational Stratification in Ireland. In: Sociology of Education. 66.1.
14. SZEKFŰ András: Az elektronikus kommunikáció használatának terjedése Magyarországon – a társadalmi nyilvánosság és esélyegyenlőség szempontjából. [Kézirat]. Pécs, Bp. 2005.
15. Két változó (amely lehet nominális vagy ordinális) együttes eloszlásának ábrázolása egy közös táblában. Együttes eloszlás: ismert mindkét változó eloszlása a másik változó kategóriáin belül is, más szóval a két változó kategóriáinak keresztkombinációinak is ismert az eloszlása.
http://statisztika.tatk.elte.hu/tarsstat/jegyzet7_halora.pdf
16. WILSON, Ernest J. III (1999): Closing the Digital Divide: An Initial Review.
<http://internetpolicy.org/briefing/ernestwilson0700.html>
17. BOGNÁR Éva – FÁBIÁN Zoltán – GALÁCZ Anna: A digitális jövő térképe. a magyar társadalom és az internet.
http://www.ittk.hu/web/docs/WVIP_2005.pdf
18. NAGY Attila – PÉTERFI Rita: Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat. Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról. In: Könyvtári Figyelő, 2006. 1. 5– 18. p.
19. Míg a /a jelű táblákban a válaszadókat 100%-nak tekintve az alapeloszlást találhatják, addig a /b táblák ugyanezeket az adatokat sorszámalékolva jelenítik meg.
20. http://today.reuters.com/news/newsArticle.aspx?type=internetNews&storyID=2006-05-22T155109Z_01_DIT257042_RTRUKOC_0_US-INTERNET-SEARCHES.xml
21. Ordinális skála: ez a skála akkor használható, ha a válasz-kategóriák sorba rendezhetők, de a köztük lévő távolságokat nem lehet összehasonlítani. Ebben az esetben a skála egyik végén az 1-es állt, melyet akkor kellett bekarikázni, ha az „egyáltalán nem fontos” választ adták, az 5-ös pedig a „nagyon fontos” válasz megfelelője volt.
22. KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor: Beszélő házak. Bp. Kossuth, 2000.
23. <http://www.internethajo.hu/pictures/keknotesz.pdf>

További irodalom:

BABBIE, Eart: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Bp. Balassi, 1996.

Nemzeti Fejlesztési Terv
http://www.kozpontiregio.hu/00_aktualis/nft.pdf

A Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program értékelése a roma tanulók oktatásának fejlesztése szempontjából. Bp. TÁRKI, 2003.
<http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a523.pdf>

Könyvraktár Ausztráliában – Jan Fullerton, az ausztrál nemzeti könyvtár főigazgatója 2006. augusztus 3-án vette át a Hume-ban épült új raktárat. Az 56 km hosszú, látványnak sem akármilyen polcrendszer a 9 milliós állomány növekményének megőrzésére szolgál. Csak a köteles példányok polcigénye évente 3 km. A 10 millió ausztrál dollárba került raktárépítést természetesen az ausztrál szövetségi kormány fizette.
(Bánhegyi Zsolt híre, Katalist, 2006. augusztus 9.)

Könyvtári Intézet

Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtár

Budapest, I. Budavári Palota F. épület
Levélcím: 1827 Budapest, Telefon: 224-3795
e-posta: kszk@oszk.hu

Hol keresse a hálózaton számítógépes szolgáltatásainkat?

— 2006. december —

(Az URL-ek esetleges változásairól folyamatosan hírt adunk)

a Könyvtári Intézet honlapja:

<http://www.ki.oszk.hu>

a szakkönyvtár honlapja:

<http://www.ki.oszk.hu/konyvtar>

az online katalógus (LibriVision):

<http://nektar.oszk.hu>

**könyvtárközi kölcsönzés,
dokumentum-szolgáltatás:**

kszk@oszk.hu

adatbázisok (MANCI, THES):

<http://w3.oszk.hu/manci.htm>

*(A LISA-t könyvtárunkban helyben
szolgáltatjuk)*

Könyvtári Figyelő:

<http://www.ki.oszk.hu/kf>

**magyar könyvtári lapok
tartalomjegyzéke:**

[http://oszk.hu/konyvtar/tartj/
tartjegy.html](http://oszk.hu/konyvtar/tartj/tartjegy.html)

**online tájékoztatás a LibInfo
keretében:**

<http://libinfo.oszk.hu>